

האדיפוס, בעקבות פרקים 12-13 בסמינר IV / קרן בן הגיא¹

אני מבקשת לעסוק במיתוס של אדיפוס ובשימוש שעשה פרויד במיתוס הזה. יש משהו שחוק בשימוש שלנו בו ובכל זאת מצאתי עניין רב מאוד בתוך הקריאה, כזה שאני שמחה לשתף בו. אפתח בתיאור הסיפור המיתולוגי, אתאר אותו בקצרה כיון שהוא עמוס בפרטים. לאחר מכן אמשיך בהתייחסויות של פרויד לשימוש שעשה במיתוס ולמה דווקא בו.

אדיפוס המלך היא טרגדיה יוונית שנכתבה על ידי סופוקלס בשנת 428 לפנה"ס. לפי דברי האגדה, ליוס שהיה מלך בעיר תְּבֵי, והיה גם זכר למורשת של אסונות לבני משפחתו, היה נשוי ליוקסטָה בת מְנִיקָס. מכיוון שבנים לא היו להם, דרש באפולון אשר בְּדֵלְפִי והתפלל שם לבנים. אפולון ענה לו: יהיה לך בן, ואולם אתה תמות בידו. זהו עונשו של ליוס על שאנס וככל הנראה גם רצח את בנו של זֶבֶס (יש לכך גרסאות שונות). כתוצאה מהנבואה הזו שקיבל ליוס, כשנולד הבן ניקבו את רגליו, אסרו אותו ונתנו אותו בידי עבד רועה צאן כדי להשליכו במדבר. אך העבד חמל עליו ומסרהו לרועה מקורינתוס, וזה מסרהו לאדוניו, למלך פּוֹלִיבּוֹס ולאשתו העקרה מירופה, אשר אמצהו לבן, וקראו לו בשם אֵדִיפּוֹס, כלומר: "נפוח-הרגליים". על חטאו זה של ליוס שילחו האלים לעירו את הֶסְפֵינְקָס, שהייתה מקננת בסלע לפני העיר ואוכלת כל אדם, אשר לא ידע לפתור את חידתה.

פוליבוס מלך קורינתוס ואשתו מרופה ראו באדיפוס בן. כשגדל עורר אדיפוס קנאה בכוחו הרב, בחינו ובכישורונותיו, עד שפעם, בשעת משתה, הטיח בו אחד המשתתפים שאינו בן מאומץ. הוריו הכחישו את דבריו של השיכור אך הספק שב לחלחל בו באדיפוס.

מתוך דחף לדעת את האמת יצא אדיפוס לְדֵלְפִי להיוועץ עם האלים, עם האורקל: האל מדלפי "אינו אומר ואינו מאשר, אלא רומז", ולכן לא קיבל אדיפוס תשובה ישירה לשאלתו, אך נאמרה לו הנבואה שהוא עתיד להרוג את אביו ולשכב עם אמו. מייד החליט אדיפוס להתרחק מהוריו ולא לשוב עוד לקורינתוס. הוא עשה את דרכו ברגל, ונתקל במרכבתו של ליוס שנסע לדלפי. כיוון שהדרך הייתה צרה, ניסה המשרת שצעד לפני המרכבה לסלק את אדיפוס הצידה. פרצה קטטה, ובמהלכה היכה והרג אדיפוס את כל יושבי הכרכרה ובניהם את אביו, המלך ליוס. רק אחד מיושבי הכרכרה הצליח להימלט והוא ימלא תפקיד חשוב בהמשך. בכך למעשה התגשמה חלקה הראשון של הנבואה- לפיה הרג אדיפוס את אביו, על אף שהוא עצמו לא ידע זאת.

אדיפוס המשיך בדרכו לתבי, ומצא את העיר שרויה בצרה. הוא פגש בֶּסְפִינְקָס: לה היו פני אשה, גוף אריה, זנב נחש וכנפי נשר. היא נהגה לעצור את כל מי שעבר בדרך, ולזמר באוזניו את חידתה: "איזה יצור מספר רגליו הוא פעם ארבע, פעם שתיים, ופעם שלוש?" וכיוון שהנשאלים לא ידעו את התשובה, חנקה אותם הספינקס וזללה את בשרם. כך נספו רבים מבני העיר.

¹ העבודה נכתבה בינואר 2021 לשם מסירה במסגרת הקורס "סמינר תיאורטי: סמינר IV היחס לאובייקט".

אדיפוס פתר את חידתה: הוא ענה שהיצור שעליו מדובר הוא האדם: כתינוק הוא זוחל על ארבע, כשהוא גדל הוא עומד על שתי רגליו, וכשהוא מזקין הוא נשען על מקלו המשמש לו כרגל שלישית. לשמע התשובה השליכה הספינקס את עצמה לגיא ומתה.

לאות תודה על הצלתם העניקו התבנים לאדיפוס את המלוכה והשיאו לו את מלכתם יוקסטה. בכך הושלמה הנבואה. אך הסיפור אינו מסתיים עדין. לאדיפוס וליוקסטה נולדו שני בנים ושתי בנות. עד שפורצת מגיפה בעיר, המשמשת עילה לאנשי תבני לפנות שוב אל האורקל. (בנקודה זו נפתחת הטרגדיה של סופוקלס) השליחים מביאים את התשובה שהמגיפה תיפסק כאשר רוצחו של ליוס יגורש מן הארץ.

תהליך גילוי האמת של אדיפוס מפורט, סבוך ומפותל, ומה שבולט בו הוא הפער בין האמת הברורה לכל, גם לאשתו/אימו יוקסטה וגם לקוראים/לצופים, לבין הקושי של אדיפוס לפגוש את האמת. האמת מובאת בפניו לבסוף באמצעות אותו רועה הצאן שהציל את חייו כשהיה תינוק. כתגובה אשתו/אימו יוקסטה מתאבדת, ואדיפוס מנקר את עיניו. הוא התעוור אך עיניו נפקחו לזהות גורלו.

מתוך מכתב שכתב פרויד לפליס ב 15 לאוקטובר 1897: זו תקופה בה הוא עסוק באנליזה העצמית שלו ביתר שאת, שאת עיקריה ולעתים לפרטי פרטים הוא כותב לפליס. המכתב הזה קורה לאחר שרשרת זיכרונות מהילדות המוקדמת הקשורים בנוכחות והיעדרות של האם. וכך הוא כותב: "להיות כן לחלוטין עם עצמך זה תרגיל טוב. זה כלל לא קל. עלה בדעתי רעיון אחד ויחיד בעל ערך כללי. מצאתי והכוונה גם למקרה שלי, שאני מאוהב באמא שלי ומקנא באבא שלי, ואני רואה עכשיו בעובדה זו התרחשות אוניברסלית של הילדות המוקדמת. אם כך הדבר, נוכל להבין את פשר האחיזה שיש למלך אדיפוס עלינו, חרף כל ההסתייגויות שההיגיון מעלה כנגד הנחות מוקדמות של גורל. פרויד כותב: האגדה היוונית מעוגנת בתשוקה שכל אחד מכיר בקיומה משום שהוא חש את קיומה בתוכו. כל אחד מהצופים היה פעם אדיפוס קטן בפנטזיה שלו וכל אחד נרתע באימה מחלום הגשמתה כשהוא מועבר למציאות במלוא עוצמת ההדחקה שמפרידה בין המצב הילדי להתרחשות בהווה" (עמ' 64, במכתבים, רולניק).

משהו על עיתוי המכתב ועיתוי התגלית של האדיפוס הפרוידיאני: באותה התקופה פרויד מצוי בעיצומה של האנליזה העצמית שלו, הוא כותב: "האנליזה העצמית שלי היא הדבר הממשי ביותר שיש לי כרגע, היא מבטיחה להיות בעלת הערך הגדול ביותר עבורי, אם תושלם". זה נכתב כשנה לאחר מות אביו, שפרויד מעיד שהותיר אותו "עקור".

רציתי להתייחס לדבר נוסף מתוך פשר החלומות שיצא לאור ב 1900, כלומר נכתב גם כן במהלכן של אותן השנים:

פרויד כותב על תהליך המחזה והגילוי של אדיפוס את האמת על זהותו כי זוהי מלאכה שניתן להשוותה לזו של הפסיכואנליזה (עמ' 274-272). גם כאן פרויד חוזר וזן בהשפעה של המיתוס הספציפי הזה על האדם המודרני. הוא כותב: "מן הסתם יש קול פנימי בתוכנו המוכן להכיר בכוח הכופה של הגורל באדיפוס, בעודנו מסוגלים לדחות גזרות גורל דומות או אחרות. גורלו של אדיפוס מזעזע אותנו רק משום שהוא עשוי להיות גם גורלנו שלנו, שכן עוד טרם היוולדינו רובצת עלינו אותה הקללה הרובצת עליו". .. ובהמשך: "אנו סולדים מאותה הדמות שבה התגשמה אותה

משאלת ילדות קמאית, ונרתעים ממנה במלוא משא ההדחקה שהעמסנו מאז על משאלות אלה בתוכנו פנימה". "החלום על קיום יחסי מין עם האם הוא מנת חלקם של רבים, המספרים אותו בזעזוע ובתדהמה. אכן מתקבל על הדעת שזהו המפתח לטרגדיה והקטע המשלים את החלום על מות האב. עלילת אדיפוס אם כך היא תגובת דמיון לשני חלומות טיפוסיים אלו, וכשם שהם נחווים מתוך רגשות דחייה על ידי המבוגרים החולמים אותם כך חייבת גם האגדה להכיל בתוכנה אימה והענשה עצמית".

בשיחה שעשינו טרם השיעור העלתה בפניי דיאנה את התהייה איזה סוג של עוגן תסביך האדיפוס מהווה עבור הפסיכואנליזה?

הדיאלקטיקה בין מה שאדיפוס רוצה לדעת ולא רואה לבין מה שמגלה לבסוף ובשל כך גם מעוור את עצמו - מקיימים משהו מהתשובה לשאלה זו. אדיפוס רוצה לדעת את האמת, אך באותה המידה באופן מטאפורי הוא גם עיוור אליה. הוא רודף אחר האמת, אך מסרב להביט בה כשהיא מונחת לפניו.. משהו מהמרדף אחר האמת מעוגן בפסיכואנליזה הפרוידיאנית, ובאופן חלקי גם בשלנו..

בנוסף אפשר להבחין איך המיתוס קושר הרבה קצוות חוטים בהם עסק פרויד - בין הדחקה למודע; המיניות הילדית; ההתענגות שנכתבת כגורל, ממנה אי אפשר לברוח. יש במחזה עצמו תנועה מחיפוש הרוצח של המלך ליוס לעבר חיפוש הזהות של אדיפוס - מן החוץ להתבוננות פנימה. חשבתי שאני מנסה לענות על השאלה הזו גם כמי שכבר חצתה עם לאקאן משהו מהפנטזמה של האדיפוס..

בנוסף, נקודה אחרונה - היה מעניין לחשוב את ההשפעה של המיתוס בתקופה בה פרויד השתמש בו לראשונה כולל ההדים וההתנגדויות שעורר לבין השימוש הכמעט בנאלי שהוא מצוי בו היום. למשל שמעתי באיזה תוכנית רדיו ביום האהבה ששואלים מרואיין "האם הוא מחפש אישה שדומה לאמא שלו בשל הקשר הכל כך קרוב בניהם.."- אפשר לשאול אם כן כיצד רוח התקופה משפיעה על פעולתו של המיתוס בחיי היחיד ועל הופעתו בקליניקה?